

СЕКЦІЯ 6 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 658.1

Гринчишин Я.М.
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання
Львівської державної фінансової академії*

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ СИМПТОМІВ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто зміст та місце симптомів у загальній моделі розвитку кризи підприємства. Обґрунтовано важливість нефінансових симптомів для ідентифікації початкової стадії кризи. Розглянуто класифікацію фінансових симптомів кризи підприємства за різними критеріями.

Ключові слова: фінансова криза підприємства, симптоми, класифікація симптомів.

Гринчишин Я.Н. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИДЕНТИФИКАЦИИ СИМПТОМОВ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА ПРЕДПРИЯТИЯ

Рассмотрены содержание и место симптомов в общей модели развития кризиса предприятия. Обоснована важность нефинансовых симптомов для идентификации начальной стадии кризиса. Рассмотрена классификация финансовых симптомов кризиса предприятия по различным критериям.

Ключевые слова: финансовый кризис предприятия, симптомы, классификация симптомов.

Hrynchyshyn Y.M. THEORETICAL APPROACHES TO THE IDENTIFICATION OF THE SYMPTOMS OF THE ENTERPRISES FINANCIAL CRISIS

The content and place of symptoms in the general model of enterprises crisis are considered. The importance of nonfinancial symptoms to identify the initial stage of crisis is grounded. The classification of symptoms of enterprises financial crisis on various criteria is considered.

Keywords: financial crisis of enterprise, symptoms, classification of symptoms.

Постановка проблеми. Функціонування сучасних підприємств відбувається в умовах непередбачуваності, динамічних змін та ускладнення зовнішнього середовища. Це у свою чергу передбачає виникнення кризових ситуацій у господарюючих суб'єктах незалежно від їх розміру, галузі або стадій розвитку. Результатом еволюційних змін кризових явищ на підприємстві при неефективному антикризовому управлінні може бути загроза банкрутства. З іншого боку, за умови раннього виявлення ознак кризи, її причин і застосування ефективних антикризових заходів криза може бути подолана. Таким чином, необхідною передумовою успішного вирішення кризових проблем на підприємстві є рання діагностика попереджувальних сигналів на підставі правильної ідентифікації симптомів кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика виникнення кризових явищ, побудови ефективного антикризового управління привертає увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців.

Механізм розгортання кризи на рівні мікроекономічної системи, виділяючи зовнішні ознаки окремих стадій, розкриває Л.О. Лігоненко [1]. В.О. Василенко обґрунтовує важливість розпізнавання ознак настання кризових ситуацій та оцінювання можливостей їх розв'язання [2]. Параметри фінансової кризи на підприємстві, в тому числі наслідки і симптоми розглядає О.О. Терещенко [3].

Слід зазначити, що проблеми причин, симптомів кризи підприємства є комплексними і охоплюють економічні, фінансові та облікові питання. Однак більшість наявних досліджень відзначається фрагментарністю, тобто не охоплює всього спектра виникнення та розвитку кризи на мікрорівні.

Варто також зауважити, що дослідження виникнення фінансової кризи підприємств, як і антикризового управління загалом, в Україні перебувають на початковій стадії. Це пов'язано з кількома причинами. По-перше, функціонування вітчизняних підприємств в умовах вільного, конкурентного ринку триває невеликий період – трохи більше 20 років. Ще менший період минув відтоді, коли в підприємствах були запроваджені національні стандарти бухгалтерського обліку (з 2000 року). Фінансова звітність, що почала складатися за новими правилами, значною мірою полегшила ідентифікацію показників кризових явищ. По-друге, до сьогоденного часу у роботі фінансово-облікових служб підприємств спостерігається зміщення акценту з фінансово-аналітичного напрямку на податковий. По-третє, доступ до фінансової звітності підприємств, навіть тих, інформація яких повинна оприлюднюватися, є обмеженим.

Зазначені проблеми є відсутніми в країнах з тривалим періодом розвитку ринкової економіки. Тому об'єктивно і наукові дослідження у цих країнах є більш глибокими і змістовнішими. Проблеми розвитку кризових явищ на підприємствах досліджують такі автори як М. Горчинська, М. Вечорек-Космала, К. Знанецька [4], С. Гургул [5], М. Жаруцький [6], А. Токарський [7], В. Шлагурга [8], Р. Градський, А. Закревська-Білявська [9] (Польща), Д. Дубровський [10] (Словенія).

Постановка завдання. Завдання дослідження полягає у вивченні та узагальненні вітчизняних та зарубіжних наукових напрацювань, а також практичного досвіду щодо виявлення та розвитку симптомів фінансової кризи на підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «симптом» грецького походження і в перекладі означає ознаку патологічного стану або хвороби. Тобто основною сферою його використання є медицина. Стосовно фінансово-економічної сфери, зокрема антикризового управління, симптоми є сигналами, які повідомляють про погіршення ситуації або можливість виникнення несприятливих подій [7, с. 78]. Їх своєчасне виявлення і реагування на них сприятиме застосуванню ефективних антикризових заходів, які можуть знизити наслідки тенденцій кризи або навіть запобігти їй. Своєчасність виявлення є важливою, оскільки існує часовий розрив між виникненням і проявом окремих кризових подій у вигляді симптомів (рис. 1). Тому, коли виявляються попереджувальні сигнали, вони повинні бути проаналізовані та інтерпретовані з метою визначення причин виникнення подій, які їх генерують, та їх усунення або зменшення за допомогою відповідних заходів або прийомів [10, с. 1200].

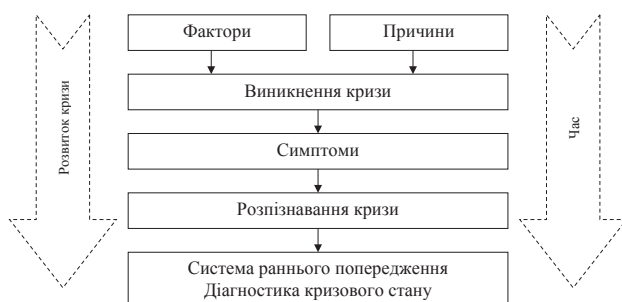

Рис. 1. Місце симптомів в загальній моделі розвитку кризи підприємства

Джерело: розроблено автором

Симптоми кризи можуть проявлятися у показниках і, що дуже важливо, у тенденціях їхньої зміни, які відображають функціонування і розвиток підприємства. При цьому стан показників може оцінюватися і відносно встановленої нормативної величини (допуски змін), і відносно один одного [11, с. 103]. Симптомом кризового розвитку може бути або невідповідність показників закономірним співвідношенням, або тимчасові параметри, наприклад темп зростання продуктивності праці повинен випереджувати темп зростання заробітної плати. Якщо цього не відбувається, збільшується небезпека кризи.

Симптоми не завжди відображають причини кризи. Причини нерідко криються глибше зовнішнього прояву кризових ознак. Симптом – це первісний, зовнішній прояв кризових явищ, які не завжди характеризують справжні причини кризи, але за якими ці причини можна встановити. Оцінювати кризу слід не тільки за його симптомами, але і за причинами та реальними факторами.

Межа між причинами кризи та її симптомами є дуже тонкою [4, с. 13]. Тому часто буває важко впевнено стверджувати, чи є спостережуваний фактор причиною або симптомом події. Наприклад, втрата ключових клієнтів для підприємства може виявитися симптомом кризи – через обмеженість асортименту, зменшення обсягів продажу. З іншого боку, втрата основних покупців може призвести до зменшення доходів від продажу [6].

Деякі автори помилково вважають симптомами кризи її причини. Наприклад, відсутність майбутніх, реальних планів розвитку підприємства, відсутність стратегії його розвитку є причиною, а не симптомом кризи. Те саме стосується низьких моральних якос-

тей управлінського персоналу та керівництва підприємства, погіршення якості продукції [12, с. 180].

Симптоматика повинна бути комплексною, тому що криза ніколи не буває простою. Складність кризи полягає як в різноманітності факторів, що впливають на її виникнення, так і в особливостях її прояву, що стосуються усіх сфер функціонування, відносин, аспектів суб'єкта господарювання [8].

Оскільки існують різні причини кризи, симптоми також є різноманітними [4, с. 13]. Через різні суб'єктні і об'єктні відношення кризи підприємств виявлення всіх можливих симптомів кризової ситуації, на думку окремих авторів, є неможливим [9, с. 17].

Симптоми кризи тісно пов'язані з послідовністю розвитку кризових ситуацій на підприємствах (табл. 1). Тому чим швидше попереджувальні сигнали виявлені, тим більше можливостей для маневру буде в наступній фазі кризи.

Таблиця 1
Можливість виявлення симптомів кризи за стадіями її розвитку

Стадії розвитку кризи		Симптоми	
		Фінансові	Нефінансові
Легка криза	Прихована криза	-	+
	Явна криза	+	+
Хронічна криза	Криза прибутковості	+	+
	Криза ліквідності	+	+
Гостра криза	Криза платоспроможності	+	+
	Банкрутство	+	+

Джерело: розроблено автором

Різнорманітність симптомів кризи зумовлює необхідність їх класифікації. Найбільш поширеною класифікацією є поділ симптомів кризи підприємств на фінансові і нефінансові.

Нефінансові симптоми проявляються у поведінці та ставленні управлінського персоналу, способі прийняття рішень, а також змінах в організації підприємницької діяльності [4, с. 13]. Важливість цих симптомів полягає в тому, що лише за їх допомогою можна виявити приховану кризу на підприємстві. А комплексне використання фінансових і нефінансових симптомів може допомогти виявити кризу на дуже ранній стадії навіть з її високим ступенем складності.

Прикладом нефінансових симптомів фінансової кризи можуть бути:

- відсутність реальних планів і стратегії розвитку підприємства;
- часті зміни в керівних посадах підприємства, відсутність відповідного кваліфікованого і компетентного персоналу;
- відсутність системи внутрішнього контролю на підприємстві;
- втрата основних покупців та постачальників;
- значна кількість звільнення працівників;
- усвідомлення керівництвом необхідності змін.

Враховуючи велику різноманітність нефінансових симптомів розвитку кризи підприємства, їх доцільно згрупувати за сферами виникнення: ресурсні, виробництва, управління, маркетингу, персоналу, організаційної структури, логістики.

Необхідність врахування нефінансових симптомів для ідентифікації кризи пов'язана з якістю інформації, відображеної у фінансовій звітності [4, с. 14].

По-перше, ця інформація затримується, тому що фінансова звітність, як правило, складається наприкінці фінансового року, крім того, виступає часова інерція між моментом підготовки і моментом оприлюднення. На практиці цю проблему можна пропустити, оскільки для цілей внутрішнього аналізу компанія може використовувати доступні актуальні облікові дані.

По-друге, фінансова звітність складається виключно за наслідками раніше прийнятих рішень, і не завжди ця звітність є надійним відображенням сучасного стану в компанії.

По-третє, проблемою є той факт, що фінансова звітність може в обмеженій формі відображати фінансовий стан компанії через можливість спотворення. Спотворення можуть впливати з прийнятої облікової політики або бути результатом навмисних дій з боку керівництва підприємства, призводячи до несумісності з реальністю [4, с. 15].

З метою глибшого розуміння ризиків і можливостей, з якими стикається підприємство, визначення зв'язку між фінансовими і нефінансовими результатами його діяльності, багато підприємств, особливо великих, складають звіт зі сталого розвитку. Звіт зі сталого розвитку є основною платформою для відображення позитивних і негативних сторін організаційної діяльності, для розробки стратегії, планів і оцінки результатів діяльності компанії.

Бухгалтерська (фінансова) звітність є абсолютно необхідною для аналізу справжнього становища підприємства, проте вона не є достатньою для досягнення ефективного антикризового управління.

Різноманітність фінансових симптомів кризи підприємства вимагає їх систематизації (рис. 2).

Незважаючи на те, що кожна криза на підприємстві відрізняється, можна виокремити загальну послідовність характерних симптомів для більшості фінансових криз.

На першому етапі (легка криза) підприємство втрачає потенційну здатність досягнення успіхів, що приносять дохід [14, с. 183]. До симптомів цієї фази кризи, яку деякі автори називають стратегічною, відносять руйнування виробничого потенціалу і відсутність довгострокових факторів успіху [3, с. 21]. Відбувається погіршення конкурентоспроможності підприємства, зменшення його частки на ринку, зниження обігу, низьке використання виробничих потужностей, обмеження інвестицій. Слід зауважити, що втрата конкурентоспроможності ще не означає синхронного зниження прибутковості і ліквідності підприємства. Грошові потоки під час перших ознак кризи можуть навіть зростати [14, с. 403]. Однак зменшення доходів від реалізації у поєднанні з несприятливою віковою структурою машин та обладнання, відсутністю внутрішнього контролю та відсутністю стратегічного плану стимулює перехід до наступної стадії.

На наступному етапі, якщо падіння обсягів реалізації буде нижчим, ніж точка беззбитковості, підприємство починає генерувати збитки, які у свою чергу сприяють «вихолощенню» власного капіталу. Сума отриманих доходів виявляється недостатньою для покриття витрат на капітал. Починає збільшуватися сума кредиторської заборгованості. Відбувається збільшення незадоволеності постачальників через їхні скарги.

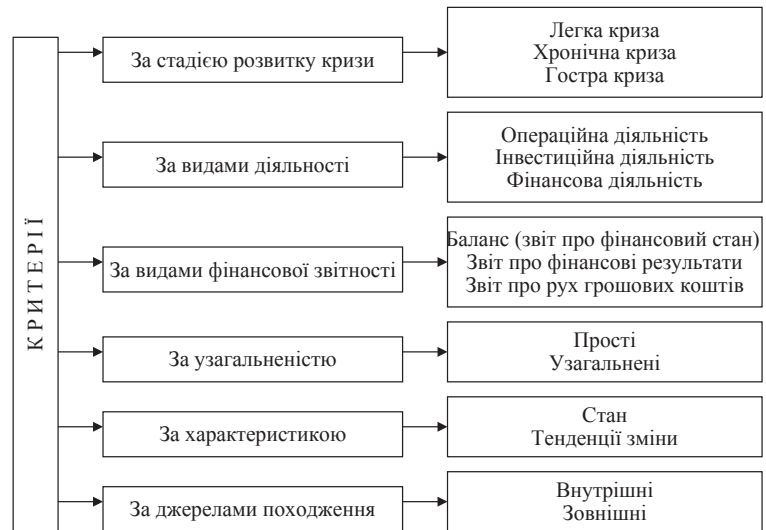

Рис. 2. Класифікація фінансових симптомів кризи підприємства

Джерело: розроблено автором

На етапі кризи ліквідності через нестачу засобів на підприємстві через нестачу засобів виникає проблема з погашенням зобов'язань. Протягом цього періоду підприємство збільшує заморожений стан інвестицій, виникає суттєва нестача оборотних коштів, що знижує показники ліквідності. Підприємство витрачає багато часу для врегулювання невиконаних зобов'язань, у тому числі прострочених.

Значне зниження чистого прибутку і втрата основних фінансово стійких клієнтів негативно впливають на моральний дух менеджерів і управління підприємством. Плинність кадрів на керівних посадах ще більше призводить до зниження конкурентоспроможності компанії. Виникає наступна стадія – криза платоспроможності, що характеризується значним перевищенням зовнішніх вимог над наявним потенціалом підприємства. Для подолання даного етапу кризи потрібна значна зовнішня фінансова допомога. В іншому випадку підприємству загрожує банкрутство.

Правильне реагування на кризові ситуації вимагає розгляду симптомів за видами діяльності підприємства. Так, індикаторами кризи операційної діяльності можуть бути зниження таких показників, як норма прибутку, рентабельності, показники ліквідності, грошовий потік від операційної діяльності. Кризові явища в інвестиційній діяльності можуть проявлятися через зниження грошових потоків від цього виду діяльності, диспропорції між обсягом інвестицій і доходом від них. Прикладами симптомів кризи у фінансовій діяльності є збільшення попиту на кредити і позички, а також наступні затримки їх сплати, збільшення фінансових витрат, в основному за рахунок виплати відсотків і штрафних санкцій.

Ознаки фінансової кризи можуть впливати з аналізу різних форм фінансової звітності.

З аналізу балансу (звіту про фінансовий стан) може виходити інформація про значне зниження ліквідних активів, перевищення зростання кредиторської заборгованості над зростанням дебіторської заборгованості. Дані балансу дають можливість розрахувати показники ліквідності та фінансової стійкості.

На підставі аналізу звіту про фінансові результати отримують інформацію про перевищення темпу зростання виробничих витрат над темпом зростання

доходів від реалізації та розраховують показниками рентабельності і ділової активності.

З аналізу звіту про рух грошових коштів виявляють дані про:

- різницю між надходженням від операційної діяльності і чистим прибутком;
- позитивні грошові потоки від фінансової діяльності.

Симптоми фінансової кризи можуть виражатися через прості показники (обсяг реалізації, грошові потоки, сума заборгованості тощо) або через узагальнені (рівень рентабельності, ліквідності тощо).

Крім інформації, що надходить з самого підприємства, сигнали про кризу можуть надходити із зовнішніх джерел. Наприклад, зовнішніми симптомами кризи можуть бути: втрата довіри банківських установ, постачальників, їх претензії, звернення в судові органи щодо стягнення заборгованості.

Виявлені симптоми фінансової кризи використовуються для оцінки глибини кризи, фази її розвитку, можливості подолання. На підставі такого аналізу розробляються відповідні антикризові заходи.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна зробити такі висновки. Своєчасне виявлення симптомів фінансової кризи сприятиме застосуванню ефективних антикризових заходів, які можуть знизити наслідки розвитку кризи або навіть запобігти їй. Ідентифікація прихованої стадії кризи можлива лише за допомогою нефінансових симптомів. Різноманітність симптомів фінансової кризи вимагає їх класифікації за відповідними критеріями. Аналіз різноманітних проявів кризи, що враховує різні критеріальні ознаки, використовується для оцінки параметрів кризи та розробки відповідних антикризових заходів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством : підручник / Л.О. Лігоненко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 824 с.
2. Василенко В.О. Антикризове управління підприємством : навч. посіб.-ник. Вид. 2-ге, виправл. і доп. / В.О. Василенко. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с.
3. Терещенко О.О. Управління фінансовою санацією підприємств : підручник / О.О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2006. – 552 с.
4. Gorczyńska M. Kryzys przedsiębiorstwa z perspektywy jego sytuacji finansowej / M. Gorczyńska, M. Wieczorek-Kosmala, K. Znanińska // Zjawiska kryzysowe a decyzje finansowe przedsiębiorstw. Studia Ekonomiczne. Zeszyty naukowe uniwersytetu ekonomicznego w Katowicach. – Katowice, 2011. – P. 9-21.
5. Gurgul S. Kryzys, droga do upadłości // Zarządzanie finansami firm : teoria i praktyka: Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław, 2006. – № 1109. – P. 265-274.
6. Szarucki M. Symptomy i przyczyny upadłości przedsiębiorstw / M. Szarucki [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.naukaigospodarka.pl.
7. Tokarski A. Upadłość jako naturalny regulator konkurencji i przedsiębiorczości w gospodarce rynkowej na przykładzie gospodarki polskiej / A. Tokarski // Przedsiębiorczość – Edukacja. 2010. Vol. 6. – Kraków : Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej, Instytut Geografii, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. – P. 78-91.
8. Szlagura W. Rzeczywistość kryzysu – pojęcie, definicje, teorie, dynamika / W. Szlagura [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interwencjakryzysowa.pl/rzeczywistosc-kryzysu-pojecie-definicje-teorie-dynamika>.
9. Grądzki R. Przyczyny i objawy kryzysu w polskich przedsiębiorstwach / R. Grądzki, A. Zakrzewska – Bielawska // Przedsiębiorstwo w warunkach kryzysu. race i Materiały Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Gdańskiego. – Sopot, 2009, N. 3/2 – P. 11-21. Dubrovski D. Peculiarities of Managing a Small Company in Crisis / D. Dubrovski. – Total Quality Management & Business Excellence, 2004. – N. 15 (9-10). – P. 1199-1207.
10. Антикризисное управление : учебник / Под ред. Э.М. Короткова. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 432 с.
11. Konkurencyjność. Poziom makro, mezo i mikro. Redakcja naukowa: Nelly Daszkiewicz. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – 215 p.
12. Гринчишин Я.Н. Этапы развития кризиса предприятия / Я.Н. Гринчишин // Экономика и современный менеджмент: теория и практика : сб. ст. по материалам XLIII междунар. научн.-практ. конф. № 11(43). – Новосибирск : Изд. «СибАК», 2014. – С. 181-186.
13. Zarządzanie wartością spółki kapitałowej. Podręcznik akademicki, pr. zb. pod red. J.K. Bieleckiego i L. Pawłowicza. – Warszawa : CeDeWu.pl, 2012. – 530 p.